

УДК [343.9:343.35](477)

І. В. Кушнар'ов

ОСНОВНІ ТИПИ КОРУПЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Запропоновано типологізацію видів корупції. Проаналізовано основні типи корупції в сучасному світі.

У сучасному світі спостерігається значна кількість видів і форм корупційних практик, які мають своєрідне походження, характеризуються різною глибиною проникнення у відносини влади і підпорядкування, відрізняються специфікою сприйняття індивідуальною і масовою свідомістю. Формування цілісного наукового розуміння корупції потребує методологічно зваженої типологізації її проявів, що є запорукою розробки ефективних заходів та диференційованих підходів до подолання даного негативного соціального явища.

Як у зарубіжній, так і в вітчизняній науці існує достатня кількість підходів до типології корупції. Цьому питанню присвячені роботи таких авторів, як С. Х. Алатаєв [1], А. Хейденхаймер [2], М. Джонстон [3], О. В. Волянська [4], М. О. Ізотов [5], І. П. Кутик [6], Є. Скулиш [7] та багато інших. Однак не всі з існуючих типологій є рівнозначними та методологічно виваженими. Крім того, досить часто у дослідженнях проявів корупції та в теоретичних визначеннях її поняття спостерігається необґрунтоване змішування категорій «корупція» та «корупційне діяння». Так, у вітчизняній Юридичній енциклопедії вказано, що корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових або дисциплінарних, а також пору-

шень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих дій [8, с. 369]. Але ж корупція є складним, синтетичним соціальним явищем, яке увібрало в себе різноманітні історичні, економічні, політологічні, соціологічні, кримінологічні, культурологічні, юридичні аспекти, тому її не можна ототожнювати із сукупністю корупційних діянь. Вона є категорією більш широкого плану, тому при розробці типології корупції слід чітко розрізняти вказані поняття.

Метою статті є системний науковий аналіз основних типів корупції в сучасному світі.

Аналіз закордонного законодавства, міжнародних документів, наукової літератури та юридичної практики дозволяє запропонувати таку типологію видів корупції.

За територіальною ознакою: національна (внутрішня) та транснаціональна (зовнішня) корупція. Відповідно перша розвивається в межах однієї держави, а друга розповсюджується на міжнародному рівні. У ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) вказано, що злочин має транснаціональний характер, якщо: а) його скоєно в більш ніж одній державі; б) його скоєно в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; в) його скоєно в одній державі, але за участі організованої злочинної групи, що здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; г) його скоєно в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі [9]. Положення даної статті можна використовувати й для характеристики транснаціональної корупції. У міжнародних документах виокремлюються корупційні дії, що вчиняються посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій міжнародних організацій, парламентських органів і міжнародних судів, а також посадових осіб іноземних держав, або спільна корупційна діяльність осіб, які обіймають відповідні державні посади і є громадянами різних країн [7, с. 215–216].

Розвитку транснаціональної корупції сприяє поглиблення процесів глобалізації у багатьох сферах суспільного життя. Найбільш враженою цією соціальною недугою є сфера фінансово-економічних відносин. Мова йде про корупційний рух фінансового капіталу в його різноманітних проявах: уникнення оподаткування шляхом розміщення активів у «податкових гаванях», виведення капіталу в офшорні зони, «відмивання» доходів від незаконної діяльності шляхом переведення їх у банки інших країн і наступна їхня легалізація в економіці цих країн, злочинні змови з митними структурами, хабарництво при здійсненні міжнародних контрактів, розкрадання міжнародної фінансової допомоги держчиновниками країн-одержувачів тощо [10, с. 22]. У Німеччині наприкінці ХХ ст. досить поширеними були шахрайства із субсидіями, виданими на розвиток зовнішньої торгівлі. Так, наприклад, уряд субсидював торговельні фірми в тому випадку, якщо ціни на світовому ринку

були занадто низькими на продукцію цієї країни, і їхні фірми були не конкурентоспроможні, а уряд – зацікавлений у реалізації товарів. Особливо великі субсидії видавалися на продаж товарів у країни Африки й Азії, тому фірмі вигідно було укласти через посередників фіктивний договір із цими країнами, одержати субсидії, а товар продати в інші країни, торгівля з якими не давала права на одержання настільки значних субсидій [11, с. 18–19].

Залежно від культурно-цивілізаційних засад: західний і східний тип корупції. Відмінності між ними криються в особливостях менталітету, традицій, пов'язані з різними принципами функціонування економіки та бюрократії. На Заході, в умовах розвиненого громадянського суспільства, високого рівня громадянської культури, корупційні зв'язки сприймаються масовою свідомістю в цілому негативно, як аномалія, тому корупція не має широкого розповсюдження. Вона має епізодичний характер, переважно економічну мотивацію, набуває вигляду тіньових послуг. На Сході, навпаки, корупційні відносини соціально вмотивовані, вони тісно переплетені з іншими соціальними відносинами: сімейними, корпоративними, етнічними та сприймаються як звичне й суспільно-прийнятне явище, пов'язані з традиціями взаємних подарунків. Наприклад, в Японії протягом історичного розвитку сформувалися правила поведінки морально-ритуального характеру – «гирі», які діють переважно в колі осіб та груп, що перебувають у постійному спілкуванні та бажають зміцнення стосунків. Постійні ділові партнери обмінюються на свята знаками уваги – поздоровленнями і подарунками. У разі встановлення подібних стосунків сторони можуть розраховувати на взаємні поступки, не передбачені договором. У даному контексті можна також згадати про практику бакшишу у країнах Середньої Азії [12, с. 71–121]. Відомі випадки, коли державна влада у східних країнах стимулювала корупцію та здійснювала через неї персональний контроль над лояльністю кожного чиновника.

Кожен із вказаних типів корупції має свою специфіку щодо характерних сфер свого прояву. Як вказує С. Роуз-Аккерман, американські або західноєвропейські фірми, як правило, практично не намагаються за допомогою хабарів вибратися з пут регулюючих положень і правил, що мають відношення до охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я й безпеки праці, і не вдаються до кримінальних схем, щоб обійти закон. Навпаки, вони прагнуть змінити законодавство, фінансують на легальних підставах ті або інші кампанії, лобіюють діяльність громадських організацій і оспорожують існуючі закони й регулюючі документи в залах суду [13, с. 24–25]. Якщо на Заході більше зусиль витрачається на зміну «правил гри», то на Сході склалася інша ситуація. Оскільки авторитет офіційного закону не такий високий, як у країнах західної демократії, то немає сенсу витрачати надмірні зусилля на корекцію законодавства, якщо його положення можна у будь-який момент

«відкоригувати» шляхом неформальних домовленостей з правозастосовними й правоохоронними органами.

За ступенем розвиненості та укорінення у соціальній практиці: епізодична, системна (інституційна) корупція, клептократія. Епізодична корупція характеризується тимчасовими зв'язками, кожен корупціонер діє за власною ініціативою, відсутня централізація корупційної діяльності. Даний вид корупції не створює суттєвих проблем існуванню суспільства, не впливає на структуру і рівень злочинності у державі. Системній корупції притаманний достатньо високий рівень інституціалізації, у країні відбувається «корпоративізація корупції» [14, с. 443], тобто створюються стійкі корупційні мережі, під якими слід розуміти групи корупціонерів, об'єднаних на довгостроковій основі для отримання корисливої вигоди зі свого становища, від діяльності яких держава несе значні збитки. Як зазначає І. П. Кутик, системна корупція «є наслідком подвійної інституціалізації, що приводить соціальні інститути до їх дисфункції» [6, с. 85]. Державні службовці при виконанні покладених на них обов'язків орієнтуються не на інтереси держави і суспільства, а перш за все – на власні корисливі інтереси, що певною мірою призводить до знецінення функціонування публічних інститутів у суспільстві. Клептократія є вищою формою інституціалізації корупції, коли остання стає основою функціонування держави. Прикладом може слугувати Нігерія, де корупція давно вже перетворилася з частини державного правління на мету цього правління. Держава в цих умовах зорієнтована не на протидію корупції, а на її вдосконалення та централізацію.

У науковій літературі відмічається парадокс, який полягає в тому, що, незважаючи на значний рівень системної корупції у країнах Південно-Східної Азії, обсяг інвестицій, що поступають у ці країни, є достатньо високим. Це пояснюється тим, що інституційна корупція є прогнозованою, оскільки розмір хабарів з кожного питання є детально розробленим і загальновідомим, і представники бізнесу досить часто сприймають їх як додаткове оподаткування. Якщо ж інвесторам заздалегідь невідомо, чи необхідно сплачувати додаткові кошти і в якому розмірі, то вони будуть намагатися уникнути вкладати гроші у таку малопрогнозовану ситуацію [15, с. 185–186].

За рівнем вражених корупцією владних відносин: верхівна і низова корупція. Перша розвивається на рівні вищих політичних кіл та центральних органів влади, представники яких наділені повноваженнями, котрі надають можливість використовувати та розподіляти значні матеріальні й нематеріальні ресурси, приймати рішення та нормативно-правові акти, що регламентують діяльність у різноманітних сферах суспільних відносин. За словами Д. Бромлі, «підкуп осіб, які приймають стратегічні рішення, вузькими групами інтересів забезпечує останнім перерозподільні переваги такого роду: перерозподіл прибутку, перерозподіл економічних можливостей,

перерозподіл економічних переваг» [16, с. 130]. Високий професійний та інтелектуальний рівень організаторів та учасників аналізованого виду корупції, великі владні повноваження дозволяють удосконалювати, видозмінювати її прояви, ускладнюючи тим самим захисні механізми [7, с. 216–217]. Перебуваючи на вищих щаблях влади та отримуючи інформацію про антикорупційні заходи «з перших рук», вони мають можливість своєчасно відреагувати на свої дії та відкоригувати їх. Низова корупція пов'язана з повсякденною взаємодією громадян із представниками влади при вирішенні широкого кола питань. Даний тип корупції, у свою чергу, розподіляється на побутову та ділову. Перша охоплює практично всі сторони життя людини, від її народження до смерті, і стосується діяльності закладів освіти і медицини, державної автомобільної інспекції, органів місцевого самоврядування та соціального забезпечення, військових комісаріатів та бюро ритуальних послуг тощо. Друга обумовлена діяльністю представників бізнесу та пов'язана з необхідністю вирішення питань реєстрації підприємств, отримання ліцензій та дозволів різноманітних контролюючих інстанцій (приміром пожежної, санітарно-епідеміологічної), зменшення податкового тиску.

Масштабна низова корупція є вкрай небезпечною, оскільки створює сприятливе психологічне підґрунтя для поглиблення інших різновидів корупції. В. І. Козак правильно вказує, що низова корупція більше поширена в суспільствах із зруйнованою владною вертикаллю, де державна влада атрофована. З наведенням мінімального порядку в державі, з відбудовою владної вертикалі низову ланку державних службовців примушують сумлінно виконувати свої функції силою тиску і відповідальності. Дрібні чиновники вже не можуть почуватися настільки безкарно, як раніше, тому можливості для корупції зменшуються. Однак корупція не зникає, вона концентрується на вищих щаблях влади, де вирішуються глобальні питання [17, с. 251].

За цільовою спрямованістю: економічна та політична корупція. Економічна корупція спрямована на отримання конкурентних переваг та незаконних прибутків у сфері бізнесу, вона розповсюджена у банківському та кредитному секторі економіки, у системі страхування та субсидій, у торгівлі, будівництві й на транспорті. Підкуп чиновників здійснюється для прийняття необхідного рішення з різноманітних фінансових, ресурсних та господарських питань. Деякі науковці пов'язують феномен корупції перш за все зі сферою економіки. Так, В. В. Колесніков зазначає, що «корупція є не просто вищою, але й закінченою формою прояву економічної злочинності» [18, с. 59]. Однак в останні десятиліття активно розвивається також політична корупція, яка виявляється у сфері формування політичної системи та правотворчої діяльності. Розрізняють дві головні групи цілей політичних корупційних дій. У першому випадку метою політичної корупції є особисте чи групове

збагачення, у другому – здобуття, збереження та/або розширення політичної влади [19, с. 108–109]. У структурі політичної корупції можна виокремити електоральну та партійну корупцію. Перша, пов'язана зі зловживаннями у сфері виборчого процесу, призводить до викривлення результатів волевиявлення громадян та спричиняє формування державних органів, склад яких не відповідає реальному співвідношенню політичних сил і пануючих настроїв у суспільстві. Партійна корупція виявляється у купівлі-продажу місць у виборчих списках та посад у державних органах за квотою відповідної партії.

Аналізуючи економічну та політичну корупцію, слід звернути увагу на їх переплетеність та взаємне проникнення. Як зазначає І. Корж, політична корупція дає змогу конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу [20, с. 56]. Відбувається поступова комерціалізація влади і політизація бізнесу. Фінансово-промислові групи та окремі власники великого бізнесу зацікавлені у тому, щоб мати реальні важелі впливу на політику в державі, оскільки політичні рішення здатні суттєво вплинути на діловий клімат у державі, сприяти здоровій конкуренції або обмежувати її. У свою чергу, існує тенденція використання окремими політичними силами своїх владних можливостей для тиску на представників бізнесу з метою отримання так званих «відкатів» та навіть зміни власника привабливого, з економічної точки зору, підприємства (рейдерські атаки). Специфіка українського законодавства є такою, що інколи буває набагато легше захопити чужий бізнес, ніж створити свій. Указані зустрічні тенденції розвитку корупції можна охарактеризувати як «захоплення держави» та «захоплення бізнесу» [21, с. 41–42].

Залежно від сфери суспільного життя: корупція у публічному (державному) та у приватному (корпоративному) секторі. Зазвичай у дослідженні проблем протидії корупції мова йде про її прояви в органах державної влади та місцевого самоврядування, оскільки саме у сфері публічної влади вони є найбільш явними та небезпечними для функціонування держави та розвитку суспільства. Втім, і у співробітників комерційних або громадських організацій також є можливість неправомірного розпорядження наданими їм для виконання певних функцій ресурсами та незаконного збагачення за допомогою дій в інтересах конкуруючих організацій або інших зацікавлених осіб. Одним із таких прикладів є підкуп працівників комерційного банку з метою одержання кредитів без подальшого повернення отриманих грошей. Корупція у приватному секторі сприяє іншим негативним явищам, таким, як рейдерство та корпоративний шантаж [22, с. 30–32]. Зважаючи на небезпеку та значну розповсюдженість подібних корупційних проявів, на міжнародному рівні все частіше йдеться про необхідність введення кримінальної відповідальності за корупційні діяння у приватній сфері. Так, у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи (1999 р.) згадується про дачу хабара (ст. 7) та одержання

хабара (ст. 8) у приватному секторі [23], а Конвенція ООН проти корупції (2003 р.) містить положення про підкуп (ст. 21) та розкрадання майна (ст. 22) у приватному секторі [24].

Звісно, вказана типологія не є вичерпною, її можна розширювати, вводячи додаткові класифікаційні підстави. Скажімо, за принципом розподілу влад можна говорити про корупцію у законодавчій, виконавчій та судовій владі, за співвідношенням статусу суб'єктів корупційних відносин – про вертикальну та горизонтальну корупцію тощо, але вказані типології лише конкретизують вже наведені вище. Науковий підхід до дослідження будь-яких соціальних явищ вимагає використання логічної операції абстрагування (від лат. *abstrahere* – відволікання), тобто свідомого відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Надмірна деталізація досить часто не прояснює, а лише ускладнює розуміння досліджуваного явища. Загубившись у деталях, можна втратити цілісне бачення проблеми. Розглянута вище типологія, на нашу думку, охоплює найбільш показові типи корупції у сучасному світі і є достатньою для розробки системної стратегії протидії даному негативному соціальному феномену.

Список літератури: 1. Alatas S. H. The problem of corruption / Syed Hussein Alatas. – Singapore : Times Books International, 1986. – 320 p. 2. Heidenheimer A. Political Corruption : A Handbook / A. Heidenheimer, M. Johnston. – New Brunswick : Transaction Publishers, 1989. – 970 p. 3. Johnston M. Political Corruption and Public Policy in America / Michael Johnston. – Monterey, CA : Brooks ; Cole Publishing Co, 1982. – 210 p. 4. Волянская Е. В. Изучение феномена коррупции в социологии: основные методологические подходы / Е. В. Волянская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 891. – 2010. – С. 56–60. 5. Изотов М. О. Проблема типологии коррупционных отношений / М. О. Изотов // Среднерусский вестник общественных наук. – 2010. – № 4. – С. 121–128. 6. Кутык И. П. Коррупция как социальный феномен: к методологии похода / И. П. Кутык // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2011. – Вип. 8. – С. 82–89. 7. Скулиш Є. Прояви корупції у сучасних умовах / Є. Скулиш // Право України. – 2010. – № 11. – С. 213–228. 8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К–М. – 792 с. 9. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности : прин. резолюцией 55/25 Ген. Ассамблеи от 15 нояб. 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml. 10. Антошкин В. К. Международная система контроля и противодействия коррупции / В. К. Антошкин // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4 (16). – С. 22–27. 11. Дементьева Е. Е. Экономическая преступность и борьба с ней в странах с развитой рыночной экономикой (на материалах США и Германии) / Е. Е. Дементьева. – М. : Ин-т науч. информ. по общественным наукам РАН, 1992. – 52 с. 12. Jain A. K. Corruption: a Review / A. K. Jain // Journal of Economic Surveys. – 2001. – Vol. 15, № 1. – P. 71–121. 13. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман ; пер. с англ. О. А. Алякринского. – М. :

Логос, 2003. – 356 с. **14.** Глинкина С. П. Коррупция: фатальная угроза? / С. П. Глинкина // Неэкономические грани экономики: непознанное взаимовлияние / под ред. О. Т. Богомолова. – М. : Ин-т экон. стратегий, 2010. – С. 427–455. **15.** Антикоррупционная политика : учеб. пособие / под ред. Г. А. Сатарова. – М. : Спас, 2004. – 368 с. **16.** Bromley D. W. Economic interests and institutions: The conceptual foundations of public policy / Daniel W. Bromley. – New York and Oxford : Basil Blackwell, 1989. – 274 p. **17.** Козак В. І. Феномен корупції: науковий погляд на реальний стан в Україні / В. І. Козак // Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер. Управління. – 2011. – Вип. 2. – С. 243–255. **18.** Колесников В. В. Экономическая преступность и рыночные реформы: политико-экономические аспекты / В. В. Колесников. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 1994. – 173 с. **19.** Маляр Г. В. Політична корупція як самостійний вид корупційних правопорушень / Г. В. Маляр // Митна справа. – 2011. – № 5 (77), ч. 2. – С. 106–111. **20.** Корж І. Політична корупція та правова безпека України / І. Корж // Право України. – 2009. – № 6. – С. 55–60. **21.** Сатаров Г. С. Разнообразие стран и разнообразие коррупции (Анализ сравнительных исследований) / Г. С. Сатаров, С. А. Пархоменко. – М. : ИНДЕМ, 2001. – 80 с. **22.** Кашепов В. П. Корпоративный шантаж: квалификация, ответственность / В. П. Кашепов // Российская юстиция. – 2006. – № 10. – С. 30–32. **23.** Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS № 173) : від 27 січ. 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47–48. – Ст. 497. **24.** Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции : прин. резолюцией 58/4 Ген. Ассамблеи от 31 окт. 2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.

Надійшла до редколегії 25.12.2012

Предложена типологизация видов коррупции. Проанализированы основные типы коррупции в современном мире.

The types of corruption are offered. The basic types of corruption in the modern world are analysed.